

Child Psychology Affecting Interviews of Child Victims and Witnesses in Criminal Cases*

Setha Tienpiragul

*Public Prosecutor Attached to Office of the Attorney General, Executive Director's Office of Anti-Trafficking in Persons
Litigation Department Division 1, Corresponding Author: kamanoot1@gmail.com*

Original article

Received: 23 June 2023

Revised: 26 June 2023

Accepted: 14 July 2023

Abstract

One of the challenges in the fact-finding process of children in criminal cases is usually involved with cognitive and intellectual development, and trauma of children and juvenile. In general, most children aged over 2-3 years start to have the ability to speak, listen, understand, make responsive communications with people surrounding them. This may cause ordinary persons, especially untrained officials, public prosecutors, or lawyers, or the government authorities, whose responsibilities are to conduct child interviews often assume that, providing that a legally competent child has cognitive, verbal, or physical abilities similar to those of an adult, the steps and process of interviewing those children, or juveniles should also be similar to those of adults. Only until 50-60 years ago, it was found that children are not just small adults. As such, this academic article, through documentary research, aimed to provide a study on child psychology including children's cognitive and intellectual abilities, and trauma, which may affect interviews of child victims and witnesses in criminal cases. This is so that relevant officials can adopt a child-centered approach to the interviews and choose developmentally and age-appropriate questions in order to enhance the effectiveness of fact-finding process among child victims and witnesses in criminal cases.

Keywords: child psychology; child interview; forensic interview; child victims and witnesses; criminal cases

จิตวิทยาเด็กที่มีผลต่อการถามปากคำผู้เสียหายและพยานเด็กในคดีอาญา*

เสกฐา เอียรพิรากุล

อัยการประจำสำนักงานอัยการสูงสุด, สำนักงานอัยการพิเศษฝ่ายคดีค้ามนุษย์ 1

ผู้ประพันธ์บรรณกิจ kamanoot1@gmail.com

นิพนธ์ต้นฉบับ

บทคัดย่อ

วันรับ 23 มิ.ย. 2566
วันแก้ไข 26 มิ.ย. 2566
วันตอบรับ 14 ก.ค. 2566

หนึ่งในปัญหาอุปสรรคสำคัญในการค้นหาความจริงจากเด็กในคดีอาญา มักเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการรับรู้หรือเขาวงกตปัญหา และบาดแผลทางใจของเด็กและเยาวชน ซึ่งโดยปกติแล้ว เด็กส่วนใหญ่ที่มีอายุตั้งแต่ 2-3 ปีขึ้นไป จะมีความสามารถในการพูด ฟัง เข้าใจ และโต้ตอบสื่อสารกับบุคคลรอบข้างได้ ซึ่งทำให้คนทั่วไป และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เจ้าหน้าที่รัฐผู้มีอำนาจหน้าที่ในการสอบปากคำ พนักงานอัยการ หรือทนายความผู้มีหน้าที่ซักถามทั่วไปที่ไม่ได้รับการฝึกฝนเฉพาะทางมา มักสันนิษฐานว่า เมื่อเด็กมีความสามารถตามกฎหมายหรือความสามารถในการจดจำ การพูดหรือการกระทำเช่นเดียวกับผู้ใหญ่ การสอบปากคำเด็กและเยาวชนก็น่าจะมีขั้นตอนและกระบวนการที่คล้ายคลึงกับการสอบปากคำผู้ใหญ่ จนกระทั่งเมื่อ 50-60 ปีที่แล้วเท่านั้น จึงพบว่า เด็กนั้นมิได้เป็นเพียงผู้ใหญ่ตัวเล็ก ๆ ดังนี้ บทความวิชาการนี้จึงมุ่งศึกษาทางเอกสารถึงจิตวิทยาเด็ก อันได้แก่ พัฒนาการรับรู้ หรือเขาวงกตปัญหา และบาดแผลทางใจของเด็กและเยาวชน อันอาจมีผลกระทบต่อคำถามปากคำผู้เสียหายและพยานเด็กในคดีอาญา เพื่อให้เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องปรับใช้เทคนิคการถามปากคำที่มีเด็กเป็นศูนย์กลาง และเลือกใช้คำถามที่เหมาะสมกับช่วงอายุและพัฒนาการของเด็ก เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของการค้นหาความจริงจากผู้เสียหายและพยานเด็กในคดีอาญา

คำสำคัญ: จิตวิทยาเด็ก; การถามปากคำเด็ก; ถามปากคำนิติวิทยาศาสตร์; ผู้เสียหายพยานเด็ก
คดีอาญา

บทนำ (Introduction)

หากกล่าวถึงเรื่องการสัมภาษณ์ทางนิติวิทยาศาสตร์กับเด็ก (Child Forensic Interview) ประเด็นที่เป็นปัญหาอุปสรรคในการค้นหาความจริงจากเด็กและเยาวชนมักเกี่ยวข้องกับการพัฒนาการรับรู้หรือเขาวนปัญญาของเด็กและเยาวชน เนื่องจากทั้งผู้สัมภาษณ์และเด็กต้องพึ่งพาความสามารถในการจดจำเหตุการณ์ในอดีต รวมถึงความสามารถในการเรียบเรียงเรื่องราวเหตุการณ์เหล่านั้นได้อย่างเป็นขั้นตอน โดยพบว่า “การค้นพบที่สำคัญที่สุดที่ได้รับจากการศึกษาวิจัยเรื่องความจำเกี่ยวกับอัตชีวประวัติของเด็ก นั้นคือว่าเด็กสามารถระลึกถึงเหตุการณ์ในอดีตได้ค่อนข้างถูกต้องแม่นยำ” อย่างไรก็ตาม แม้เด็กส่วนใหญ่ที่มีอายุตั้งแต่ 2-3 ปีเป็นต้นไป จะมีความสามารถในการพูด ฟัง เข้าใจ และโต้ตอบสื่อสารกับบุคคลรอบข้างได้ (Pipe et al, 2007) ซึ่งทำให้คนทั่วไป

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้มีอำนาจหน้าที่ในการสอบปากคำพนักงานอัยการ หรือทนายความผู้ทำหน้าที่ซักถามทั่วไปที่ไม่ได้รับการฝึกฝนเฉพาะทางมา มักสันนิษฐานว่า เมื่อเด็กมีความสามารถตามกฎหมายหรือความสามารถในการจดจำ การพูดหรือการกระทำเช่นเดียวกับผู้ใหญ่ การสอบปากคำเด็กและเยาวชนก็น่าจะมีขั้นตอนและกระบวนการที่คล้ายคลึงกับการสอบปากคำผู้ใหญ่

ในอดีตตั้งแต่ 500-600 ปีที่แล้ว กล่าวคือช่วงศตวรรษที่ 13 มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลายชิ้นที่แสดงถึงแนวคิดที่ว่า เด็กนั้นเป็นเพียงผู้ใหญ่ตัวเล็กๆ จนกระทั่งเมื่อ 50-60 ปีก่อนที่วิทยาการทางการแพทย์ในประเทศที่เจริญทางด้านอุตสาหกรรมแล้วจึงเริ่มเข้าใจว่าเด็กนั้นมีทั้งลักษณะทางกายภาพและทางจิตใจที่แตกต่าง และมีความพิเศษจากผู้ใหญ่ (World Health Organization, 2008)



Giotto, National Gallery, Washington DC



Raphael, National Gallery of Art, Washington, DC

แผนภาพ 1 – ภาพแสดงถึงสมมติฐานในสมัยโบราณว่า เด็กคือผู้ใหญ่ตัวเล็ก ๆ (Painting Planet และ Italian Renaissance Resources)

หากพิจารณาจากแผนภาพ 1 ด้านบน อันได้แก่ ภาพ Madonna and Child (Painting Planet) และ ภาพ The Small Cowper Madonna (Italian Renaissance Resources) ที่แสดงอยู่ใน National Gallery of Art กรุงวอชิงตัน ดีซี ประเทศสหรัฐอเมริกา จะเห็นได้ว่า ภาพวาด

ด้านซ้าย กล่าวคือ ภาพวาดที่ชื่อ Madonna and Child ของจิตรกรชาวอิตาลีชื่อ Bondone Giotto ค.ศ. 1310 มีการวาดภาพเด็กในลักษณะเหมือนผู้ใหญ่เพียงแต่ย่อส่วนลงมาเท่านั้น อันแสดงให้เห็นว่า ในอดีตมีความเชื่อว่า เด็กเป็นเพียงผู้ใหญ่ตัวเล็ก ๆ อย่างไรก็ตามในปัจจุบัน มีงานวิจัย

จำนวนมากทั่วโลกที่ระบุว่าความเชื่อดังกล่าวเป็นความเชื่อที่ไม่ถูกต้อง กล่าวคือ “เด็กมิใช่เป็นเพียงผู้ใหญ่ตัวเล็ก ๆ” (“Children are not small adults.”) (Lamb, 1995-1996) ในทางกลับกัน เด็กและเยาวชนจะคิด พูด เรียนรู้ ประสบการณ์ และประพฤติปฏิบัติตนในรูปแบบอันเป็นลักษณะเฉพาะตัวและในวิธีการซึ่งสะท้อนถึงวัย การเจริญเติบโต เพศ และลักษณะอื่นๆของพวกเขาเอง (United Nations on Drugs and Crime, 2015) และถึงแม้ว่าความถูกต้องแม่นยำของความจำอาจไม่เป็นปัญหาอุปสรรคในการค้นหาความจริงจากเด็ก แต่ปัญหาอุปสรรคอาจเกิดขึ้นเมื่อเด็กต้องการจะระลึกถึงความทรงจำเหล่านั้นเพื่อถ่ายทอดออกมาให้ผู้อื่นได้ฟัง เช่น เด็กมักมีช่วงระยะเวลาความสนใจ (Attention Span) ที่สั้นกว่าผู้ใหญ่ หรือ เด็กมีวุฒิภาวะทางอารมณ์ (Emotional Quotient) หรือความฉลาดทางอารมณ์ (Emotional Intelligence) ที่แตกต่างจากผู้ใหญ่และแตกต่างกันตามช่วงอายุ (Pavola, 2017) ดังนั้น การเข้าใจเรื่องการรับรู้หรือเขาวนปัญญาของเด็กและเยาวชนจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งที่ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องข้องในการถามปากคำเด็กในคดีอาญาพึงต้องทราบเพื่อให้สามารถค้นหาความจริงจากเด็กได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ประเด็น (Issues)

1. สมมติฐานที่ถูกต้อง: เด็กไม่ใช่ผู้ใหญ่ตัวเล็ก ๆ ตามทฤษฎีพัฒนาการการรับรู้หรือเขาวนปัญญาของเพียเจต์ (Piaget’s Cognitive Development Theory) (Piaget, 1999) นักจิตวิทยาชาวสวิสเซอร์แลนด์ ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับพัฒนาการทางเขาวนปัญญา โดยพบว่าเด็กทุกคนเกิดมาพร้อมที่จะมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมตลอดเวลา และก่อให้เกิดพัฒนาการทางเขาวนปัญญาขึ้น ซึ่งมีกระบวนการสำคัญ 2 อย่าง คือ การดูดซึม (Assimilation)

และการปรับความแตกต่าง (Accommodation) ซึ่งกระบวนการดูดซึมจะเกิดขึ้นก่อน คือเมื่อเด็กปะทะสัมพันธ์กับสิ่งใดก็จะดูดซึมภาพ หรือเหตุการณ์ต่างๆตามประสบการณ์ที่เคยประสบ และแสดงพฤติกรรมต่อสภาวะแวดล้อมใหม่ สำหรับพัฒนาการทางเขาวนปัญญาของเพียเจต์นั้น สามารถแบ่งขั้นตอนได้ทั้งสิ้น 4 ลำดับขั้น ได้แก่

ระยะที่ 1 ขั้นของการใช้ประสาทสัมผัสและกล้ามเนื้อ (Sensory – Motor Operation or Reflexive) อยู่ในช่วงอายุแรกเกิดถึง 2 ปี เด็กจะพัฒนาการแก้ปัญหาโดยไม่ต้องใช้ภาษาเป็นสื่อ เป็นช่วงเริ่มต้นที่จะเรียนรู้ในการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม ถ้ามีการใช้ประสาทสัมผัสมากเท่าไรก็จะช่วยพัฒนาเขาวนปัญญาได้มากขึ้นด้วย โดยทั่วไปเด็กจะรับรู้สิ่งที่เป็นรูปธรรมได้เท่านั้น

2 ระยะที่ ขึ้นเตรียมความคิดที่มีเหตุผลหรือการคิดก่อนปฏิบัติการ (Preparation or Preconceptual Stage or Concrete Thinking Operations) อยู่ในช่วงอายุ 2-7 ปี พัฒนาการเขาวนปัญญาของเด็กวัยนี้เน้นไปที่การเรียนรู้ และเริ่มมีพัฒนาการทางภาษาที่ดีขึ้นด้วย โดยสามารถพูดได้เป็นประโยค มีการสร้างคำมากขึ้น แต่เด็กยังไม่สามารถใช้สติปัญญาคิดได้อย่างเต็มที่

ระยะที่ 3 ขั้นคิดอย่างมีเหตุผลและเป็นรูปธรรม (Concrete Operation Stage or Period of Concrete Operation) หรือขั้นปฏิบัติการด้วยรูปธรรม อยู่ในช่วงอายุ 7-11 ปี เด็กในวัยนี้จะสามารถใช้เหตุผลในการตัดสินใจปัญหาต่างๆได้ดีขึ้น โดยลักษณะเด่นของเด็กวัยนี้คือ

1. สามารถสร้างจินตนาการในความคิดของตนเองขึ้นมาได้ (Mental Representations)
2. เริ่มเข้าใจเกี่ยวกับการคงสภาพปริมาณของสสาร (Conservation)

3. มีความสามารถในการคิดเปรียบเทียบ (Relational Terms)

4. สามารถสร้างกฎเกณฑ์เพื่อจัดสิ่งแวดล้อมเป็นหมวดหมู่ได้ (Class inclusion) เช่น การแบ่งแยกประเภทของสัตว์ เป็นต้น

5. มีความสามารถในการเรียงลำดับ (Serialization and Hierarchical Arrangements)

6. สามารถคิดย้อนกลับไปได้ (Reversibility)

ระยะที่ 4 ขั้นตอนของการคิดอย่างมีเหตุผลและอย่างเป็นนามธรรม (Formal Operation Stage or Period of Formal Operation) หรือขั้นการปฏิบัติการด้วยนามธรรม อยู่ในช่วงอายุตั้งแต่ 12 ปี ขึ้นไป เด็กจะเริ่มคิดแบบผู้ใหญ่ได้ เข้าใจในสิ่งที่เป็นนามธรรม เป็นตัวของตัวเอง ต้องการอิสระ ไม่ยึดตนเป็นศูนย์กลาง รู้จักการใช้เหตุผลได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ การศึกษาวิจัยยังยืนยันว่า เด็กทุกช่วงวัยมีความสามารถในการรับรู้ประสบการณ์ การประมวลผล และการเก็บบันทึกข้อมูลได้ค่อนข้างเหมือนกันในทุกช่วงอายุ ดังนั้น แม้เด็กจะมีอายุยังน้อย เด็กก็ยังสามารถจดจำ

เหตุการณ์ต่างๆได้ (Hayes et al, 1997) และการศึกษาวิจัยจำนวนมากที่พบว่า หากมีการสอบปากคำเด็กในวิธีการที่เป็นกลางและไม่ใช้เทคนิคที่เป็นการชี้นำ เด็กก็จะสามารถให้ข้อมูลที่ถูกต้องได้ แม้กระทั่งเด็กอายุเพียง 3 ปีบางคนก็สามารถจดจำข้อมูลที่ถูกต้องได้ถึงร้อยละ 90 (Ceci et al, 1997) อย่างไรก็ตาม เด็กในช่วงอายุต่ำกว่า 4 ปีมักจะไม่สามารถที่จะแปลงความทรงจำของตนเองออกมาเป็นคำพูดเพื่ออธิบายต่อได้ ดังนั้น เพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจ ศูนย์ช่วยเหลือเด็กระดับชาติของประเทศสหรัฐอเมริกา (The National Children’s Advocacy Center – NCAC) ซึ่งเป็นองค์กรไม่แสวงหากำไรที่ก่อตั้งใน พ.ศ. 2528 (ค.ศ. 1985) ทำหน้าที่เป็นหน่วยงานฝึกอบรมต้นแบบการถามปากคำเด็กให้ศูนย์ช่วยเหลือเด็กกว่า 1,000 แห่งทั่วประเทศสหรัฐอเมริกา ได้จัดทำแผนภาพแนวปฏิบัติว่าด้วยการถามคำถามในการสอบปากคำที่เหมาะสมกับอายุ (Guidelines for Age-Appropriate Interview Questions) ฉบับล่าสุดขึ้นใน พ.ศ. 2559 (ค.ศ. 2016) (National Children’s Advocacy Center, 2016) เพื่อแสดงถึงความสามารถของเด็กและเยาวชนในการให้ข้อเท็จจริงในแต่ละช่วงอายุตามแผนภาพ 2 ด้านล่างนี้

Age	C-O-N-C-R-E-T-E				A-B-S-T-R-A-C-T			
	Who	What	Where	1x / >1x	How	Sequencing	When	# Times
3								
4								
5-6								
7-9								
10-12								
13+								

แผนภาพ 2- ตารางแสดงคำถามที่เหมาะสมในแต่ละช่วงอายุ (National Children’s Advocacy Center, 2016)

จากแผนภาพ 2 ด้านบนดังกล่าว สามารถอธิบายเพิ่มเติมได้ว่า แถบสีเข้มแสดงถึงความสามารถของ ‘เด็กปกติ

(a “typical” child)’ ที่สามารถตอบคำถามในประเภทต่างๆ ได้ เช่น เด็กอายุ 4 ขวบสามารถตอบคำถามเชิงรูปธรรม

(concrete) ที่เกี่ยวกับ ใคร (who) อะไร (what) หรือ ที่ไหน (where) ได้ โดยสามารถโดยสามารถเล่าเรื่องเกี่ยวกับความทรงจำดังกล่าวได้เกินหนึ่งครั้ง ($1x > 1x$) ส่วนแถบสีอ่อนนั้นบ่งชี้ว่า เด็กบางคนในอายุนั้นๆอาจสามารถตอบคำถามในประเภทนั้นๆได้ด้วย เช่น เด็กอายุ มากกว่า 13 ปี บางคนสามารถระลึกและเล่าถึงความทรงจำในเชิงนามธรรม (abstract) ได้ กล่าวคือ นอกจากจะตอบคำถาม ที่เกี่ยวกับใคร (who) อะไร (what) หรือ ที่ไหน (where) และสามารถเล่าเรื่องเกี่ยวกับความทรงจำดังกล่าวได้เกินหนึ่งครั้ง ($1x > 1x$) เด็กอายุเกิน 13 ปีบางคน ยังสามารถให้รายละเอียดว่าเหตุการณ์ในความทรงจำนั้น เกิดขึ้นอย่างไร (how) มีลำดับเหตุการณ์อย่างไร (sequencing) เกิดขึ้นเมื่อไหร่ (when) และจำนวนกี่ครั้ง (times) ด้วย อย่างไรก็ตาม แม้แผนภาพด้านบนจะแสดงให้เห็นว่าเด็กอายุเกิน 13 ปีจะสามารถถ่ายทอดประสบการณ์ความทรงจำในรายละเอียดได้ทุกส่วน แต่พึงระวังว่าผลกระทบกระเทือนจิตใจ หรือบาดแผลทางใจ (Trauma) ของเด็กอาจมีผลต่อการเก็บข้อมูลในเหตุการณ์และการระลึกถึงเหตุการณ์ดังกล่าวได้นั้นได้

ดังนั้นแล้ว จะเห็นได้ว่า สมมติฐานที่ผ่านการวิวัฒนาการจนเป็นแนวคิดที่ถูกต้องเกี่ยวกับเด็กนั้นคือ “เด็กไม่ใช่เป็นเพียงผู้ใหญ่ตัวเล็ก” (Larcher, 2015) กล่าวคือ เด็กและเยาวชนจะคิด พูด เรียนรู้ประสบการณ์ และประพฤติปฏิบัติตนในรูปแบบอันเป็นลักษณะเฉพาะตัว ซึ่งเป็นไปตามทฤษฎีพัฒนาการการรับรู้หรือเขาวงกตของเพียเจต์ (Piaget’s Cognitive Development Theory) และทฤษฎีดังกล่าวได้มีการนำมาพัฒนาประยุกต์ใช้โดยสอดคล้องกันจนกลายมาเป็นแผนภาพแนวปฏิบัติว่าด้วยการถามคำถามในการสอบปากคำที่เหมาะสมกับอายุ (Guidelines for Age-Appropriate Interview Questions) ที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในการตั้งคำถามกับเด็กโดยผู้ถามปากคำเด็กในปัจจุบัน เมื่อ

ทราบดังนี้แล้ว ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการค้นหาข้อเท็จจริงจากเด็กและเยาวชนย่อมต้องตระหนักว่าต้องปฏิบัติกับเด็กในลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากการสอบปากคำผู้ใหญ่โดยทั่วไป โดยคำนึงถึงความเหมาะสมตามอายุ วุฒิภาวะ ภูมิหลัง ลักษณะนิสัยส่วนตัว และบาดแผลทางใจของเด็กด้วย

2. ผลกระทบทางจิตใจต่อเด็กและเยาวชนที่อาจส่งผลกระทบต่อการทำงานของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา

นอกจากสมมติฐานที่มีการเข้าใจผิดไปในอดีตเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างเด็กและผู้ใหญ่ดังที่ได้กล่าวไปในหัวข้อ 1 แล้ว ยังมีสมมติฐานและข้อโต้แย้งอีกหลายประการที่ทำให้การสอบปากคำเด็กอาจไม่ได้ผลเท่าที่ควรหรือถ้อยคำ คำเบิกความของเหยื่อ พยาน หรือผู้ต้องหาที่เป็นเด็กหรือเยาวชนรับฟังเป็นพยานหลักฐานไม่ได้ในชั้นศาลหรือรับฟังได้แต่ขาดน้ำหนักพยานที่น่าเชื่อถือจนเป็นที่โต้แย้งของทนายความฝ่ายตรงข้ามหรือเป็นที่สงสัยของศาล

แรกเริ่มในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 มีการตั้งคำถามและวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับความน่าเชื่อถือของคำเบิกความจากพยานที่เป็นเด็กอย่างกว้างขวาง (Sporer, 1982 และ Whipple, 1909) จนเป็นข้อสันนิษฐานว่าเด็กนั้นเป็นพยานที่แยกว่าผู้ใหญ่ มีความน่าเชื่อถือน้อยกว่าเมื่อต้องระลึกถึงความทรงจำในอดีต และมีความเสี่ยงจะมีความทรงจำเท็จมากกว่าผู้ใหญ่ เนื่องจากสมองของเด็กยังไม่พัฒนาเต็มที่เหมือนสมองของผู้ใหญ่ (Association for Psychological Science, 2018) กล่าวคือ มีข้อจำกัดเกี่ยวกับความจำ วุฒิภาวะทางภาษาที่ยังไม่โตเต็มที่ ตลอดจนการด้อยพัฒนาทางระบบความคิด (Connie, 2016) และแม้กระทั่งหนึ่งในนักจิตวิทยาผู้ก่อตั้งศาสตร์สาขาจิตวิทยาเชิงกฎหมาย นายฮิวโก มันทสเตอร์เบิร์ก ยังเคยเน้นย้ำถึงความไม่น่าเชื่อถือของ

ความจำของเด็กอันนำไปสู่ความไม่น่าเชื่อถือของคำให้การของเด็กไว้ว่า “ความจำของเด็กๆนั้น โดยธรรมชาติแล้วย่อมไม่น่าเชื่อถือ...เด็กผู้หญิงอาจมีความจำที่ดีกว่าเด็กผู้ชาย ตรงที่ว่า พวกเด็กผู้หญิงนั้นขี้ลืมน้อยกว่า แต่เด็กผู้หญิงนั้นมีความจำแย่ กล่าวคือ ถูกต้องน้อยกว่าเด็กผู้ชาย เพราะพวกเด็กผู้หญิงนั้นชอบสร้างเรื่องเท็จมากกว่า...” (Münsterberg, 1908) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคดีที่เกี่ยวกับการล่วงละเมิดทางเพศ ที่มักเชื่อกันว่า พวกเด็กผู้หญิงนั้นมักสร้างเรื่องและข้อกล่าวหาเท็จเกี่ยวกับการกระทำทางเพศต่อตนเอง (Lyon, 1999)

2.1 ภาวะคล้อยตามในเด็ก (Child suggestibility)

จนกระทั่งในช่วงทศวรรษ ค.ศ. 1980-1990 ในประเทศสหรัฐอเมริกาเริ่มมีการเรียกร้องสิทธิสตรีมากขึ้น และมีการปฏิรูปกฎหมายเพื่อให้มีการดำเนินคดีล่วงละเมิดทางเพศมากขึ้น (Smith, 1993) ทำให้เริ่มมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการชี้้นำในการให้ถ้อยคำของเด็ก ว่าแท้จริงแล้วถ้อยคำของเด็กที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ในคดีอาญาต่างๆนั้น มีน้ำหนักน่าเชื่อถือหรือไม่เพียงใด จนกระทั่งในปัจจุบัน ได้มีการศึกษาวิจัยและสรุปได้แล้วว่า สมมติฐานที่ว่าเด็กๆนั้นโดยธรรมชาติไม่อาจให้ถ้อยคำหรือเบิกความได้อย่างถูกต้องในฐานะพยาน เป็นสมมติฐานที่ผิด และเด็กที่มีอายุน้อยก็ไม่ได้มีความเสี่ยงที่จะถูกชี้้นำมากกว่าเสมอไป ในบางกรณี มีหลักฐานจากงานวิจัยแสดงให้เห็นว่าผู้ใหญ่มีความเสี่ยงที่จะรับข้อมูลจากการชี้ นำมากกว่าเด็ก กล่าวคือ บางครั้งเด็กก็อาจทบทวนความทรงจำของตนได้ดีกว่าผู้ใหญ่ด้วยซ้ำไป (Otgaar, 2018)

อย่างไรก็ดี จากการศึกษาวิจัยพบว่า มีภาวะหนึ่งที่เกิดขึ้นกับเด็กในช่วงปฐมวัย (preschoolers) ที่ต้องเข้ามา

เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรม นั่นคือ ‘ภาวะคล้อยตาม (suggestibility)’ ในงานวิจัยที่มีชื่อเสียงที่ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภาวะการคล้อยตามในเด็กปฐมวัยของ Ceci et al (1994) ที่ได้ทำการทดลองชื่อว่า ‘The Mousetrap Study’ โดยให้ผู้สอบปากคำสอบถามถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในอดีต (อุบัติเหตุที่ทำให้ต้องมีการเย็บแผล) และเหตุการณ์สมมติที่ไม่เคยเกิดขึ้นกับเด็ก (เช่น อุบัติเหตุที่เด็กถูกกับดักหนูจับมือจนต้องไปโรงพยาบาลเพื่อเอากับดักออก หรือเห็นจระเข้บนรถเมลล์ที่มีแอปเปิ้ลอยู่ในปาก เป็นต้น) โดยใช้คำถามในลักษณะชี้ นำ เช่นว่า “คิดดีๆนะ แล้วตอบว่าสิ่งนี้เคยเกิดกับหนูมั๊ย หนูจำได้หรือไม่ว่าเคยไปโรงพยาบาลพร้อมกับกับดักหนูที่มีมือตัวเอง” ซึ่งในครั้งแรกที่ถูกถาม เด็กในกลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่สามารถแยกแยะและตอบได้ว่าเหตุการณ์ที่ถูกถามนั้นเป็นเหตุการณ์สมมติ อย่างไรก็ตาม เมื่อถูกถามซ้ำๆด้วยคำถามเดิมในลักษณะนี้ไปเป็นระยะเวลา 5 สัปดาห์ พบว่าร้อยละ 25 ของเด็กเหล่านี้สร้างคำอธิบายที่เป็นเท็จเกี่ยวกับเหตุการณ์สมมติจำนวน 1 เหตุการณ์ขึ้นไป และเมื่อระยะเวลาผ่านไป 10 สัปดาห์ พบว่าร้อยละ 58 ของเด็กเหล่านี้สร้างคำอธิบายที่เป็นเท็จเกี่ยวกับเหตุการณ์สมมติจำนวน 1 เหตุการณ์ขึ้นไป และร้อยละ 25 ของเด็กเหล่านี้สร้างคำอธิบายที่เป็นเท็จเกี่ยวกับเหตุการณ์สมมติเกินครึ่งของเหตุการณ์สมมติทั้งหมด ดังนี้ จึงแสดงให้เห็นว่า หากเด็กถูกถามซ้ำแล้วซ้ำเล่าโดยพนักงานสอบสวน นักบำบัด และผู้ปกครอง ตลอดจนผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ ด้วยคำถามที่มีลักษณะชี้ นำ เช่น “มีคนจับอวัยวะเพศหนูใช่หรือไม่” หรือ “คนพวกนั้นจะต้องตัวหนูอย่างไร” อาจมีความเป็นไปได้สูงที่เด็กเหล่านี้จะเกิดภาวะคล้อยตามและให้การว่าตนเองเห็นเหตุการณ์หรือถูกล่วงละเมิดทางเพศ ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วการล่วงละเมิดดังกล่าวอาจไม่เคยเกิดขึ้นจริง (Ceci, 1995)

2.2 บาดแผลทางใจในวัยเด็ก (childhood trauma)

บาดแผลทางใจ (Trauma) คือ การตอบสนองทางอารมณ์ต่อเหตุการณ์ที่กระทบกระเทือนต่อสภาวะจิตใจ เช่น การเกิดอุบัติเหตุ การถูกล่วงละเมิดทางเพศ ภัยธรรมชาติ ซึ่งหลังจากเกิดเหตุการณ์ดังกล่าว บุคคลที่ถูกกระทบกระเทือนจิตใจอาจมีการตอบสนองหลายวิธี เช่น มักเกิดสภาวะช็อกหรือปฏิเสธไม่ยอมรับเหตุการณ์นั้น ส่วนการตอบสนองในระยะยาวอาจรวมถึง การไม่สามารถควบคุมอารมณ์ได้ การเกิดภาพหลอนนึกถึงเหตุการณ์ในอดีตนั้นซ้ำๆ ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ตึงเครียดกับคนรอบข้าง ซึ่งนอกจากอาการทางจิตแล้ว บาดแผลทางใจยังอาจส่งผลกระทบต่อร่างกายอีกด้วย เช่น ทำให้ปวดหัว หรือคลื่นไส้ (American Psychological Association, 2023) ซึ่งบาดแผลทางใจนั้นอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

2.2.1. บาดแผลทางใจเฉียบพลัน (Acute Trauma) เกิดขึ้นจากการประสบกับเหตุการณ์สะเทือนใจที่คุณอาจไม่มีวันลืมได้ เช่น การเกิดอุบัติเหตุ ถูกคุกคามทางเพศ หรือการโดนทำร้ายร่างกาย

2.2.2. บาดแผลทางใจเรื้อรัง (Chronic Trauma) เกิดขึ้นเมื่อต้องเผชิญกับเหตุการณ์ที่กระทบกระเทือนจิตใจหลายครั้ง เช่น การโดนรังแกจากเพื่อนหรือคนใกล้ชิด หรือโดนกลั่นแกล้งซ้ำๆ เป็นเวลานาน (Taylor, 2022)

นอกจากนี้ จากการศึกษาวิจัย พบว่า เมื่อบุคคลถูกทำร้าย ถูกทำให้หวาดกลัว หรือรู้สึกถูกคุกคาม สมอส่วนอารมณ์ ‘อะมิกดาลา’ (amygdala) (จะรับรู้และส่งสัญญาณว่ากำลังตกอยู่ในอันตราย แล้วจะปิดการทำงานของสมอส่วนความจำ ‘ฮิปโปแคมปัส’ (hippocampus) และ สมอส่วนคิดวิเคราะห์ ‘พรีฟรอนทัล คอร์เท็กซ์’ (prefrontal cortex) แล้วระบบการคิดวิเคราะห์ของบุคคลดังกล่าวจะ

เปลี่ยนไปสู่ระบบการตอบสนองแบบอัตโนมัติ เพื่อเข้าสู่โหมดการเอาชีวิตรอดและปกป้องตัวเอง หรือที่เราเรียกว่า ‘stress response’ นั้นเอง (Haenjohn, 2015) ดังนี้ เมื่อความตึงเครียดอันเกิดจากบาดแผลทางใจแล้ว ปฏิกิริยาการตอบสนอง (stress response) ชั้นพื้นฐานที่พบได้มากที่สุดอันดับ คือ ภาวะต่อสู้ (fight) ภาวะหลบหนี (flight) ภาวะหยุดนิ่ง (freeze) และการประจบประแจงเพื่อเอาตัวรอด (fawn) (LifeStance Health, 2022)

ดังนั้น จึงมีหลายกรณีที่ เมื่อผู้สอบปากคำ เจ้าหน้าที่บังคับใช้กฎหมาย หรือศาล เริ่มตั้งคำถามกับเด็กเพื่อค้นหาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในคดีอาญา อาการที่พบบ่อยในเด็ก คือ อาการนิ่งเงียบ อาการตกใจ ตื่นกลัว ปฏิเสธข้อเท็จจริงในเหตุการณ์ที่ตนเองถูกกระทบกระเทือนทางจิตใจ (Salter, 2016) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่มีการทำร้ายหรือล่วงละเมิดต่อเด็ก เด็กส่วนใหญ่มักจะเปิดเผยข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการทำร้ายหรือล่วงละเมิดให้ผู้อื่นรู้ อาทิเช่น ในประเทศสหรัฐอเมริกา มีเพียงเด็กจำนวนร้อยละ 10-18 เท่านั้นที่ไปร้องทุกข์หรือแจ้งเหตุให้เจ้าหน้าที่รับทราบ (London, 2005) หรือแม้เด็กจะตัดสินใจเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับการล่วงละเมิด แต่โดยส่วนใหญ่ก็มักจะเปิดเผยข้อเท็จจริงหลังจากเกิดเหตุมาแล้วเป็นระยะเวลาช้านาน ยกตัวอย่างจากการศึกษาพฤติกรรมของเหยื่อเด็กผู้หญิงที่ถูกข่มขืนในขณะมีอายุน้อยกว่า 18 ปี เหยื่อเด็กร้อยละ 28 รายงานว่าตนเองไม่เคยบอกใครเลยเกี่ยวกับเหตุการณ์ข่มขืนในวัยเด็กก่อนมีการสอบถามในการศึกษาวิจัยนี้ เหยื่อเด็กร้อยละ 47 เปิดเผยเหตุการณ์ข่มขืนของตนให้ผู้อื่นรับรู้หลังจากระยะเวลาผ่านไปนานกว่า 5 ปีหลังเกิดเหตุ โดยส่วนใหญ่เปิดเผยให้เพื่อนสนิททราบ และมีเพียงร้อยละ 18 เท่านั้นที่เปิดเผยข้อมูลให้ผู้อื่นทราบภายใน 24 ชั่วโมงแรกหลังเกิดเหตุ และยิ่งถ้าการข่มขืนนั้นเกิดช่วงอายุน้อยมากเท่าใด และเกิด

จากคนใกล้ชิด เช่น คนในครอบครัวหรือญาติสนิทมากเท่าใด การเปิดเผยข้อมูลก็จะยิ่งซ้ำมากขึ้น (Smith, 2000) ซึ่งสาเหตุของอาการต่างๆดังกล่าวมีหลายประการ ได้แก่ เด็กที่มีอายุน้อยอาจไม่เข้าใจถึงความร้ายแรงของการกระทำอันเป็นการล่วงละเมิดของตนเอง หรือเด็กที่มีอายุมากขึ้น แม้จะเข้าใจความร้ายแรงของการล่วงละเมิด แต่หากการล่วงละเมิดดังกล่าวกระทำโดยคนใกล้ชิด เด็กก็อาจหมดหนทางที่จะปรึกษาคณะรอบข้าง อีกทั้งเด็กก็มักกลัวว่าหากเปิดเผยข้อเท็จจริงในคดีอาญาแล้วจะเกิดผลร้ายต่อคนในครอบครัว ทั้งผู้กระทำความผิดและคนอื่นๆที่ตนเองรักและห่วงใย หรือในบางครั้งเหยื่อเด็กอาจคิดว่า พุดไปก็คงไม่มีใครเชื่อ หรือคิดว่าตนเองสมควรได้รับสิ่งเหล่านี้แล้วจึงไม่ควรได้รับความช่วยเหลือหรือการใส่ใจจากใคร นอกจากนั้น เด็กที่ต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับคดีอาญาหลายคนถูกขู่ว่าจะถูกทำร้ายหรือโดนลงโทษหากเปิดเผยข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการล่วงละเมิดหรือแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบของเด็กนั้น ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับลักษณะของเด็กหรือเยาวชนแต่ละคน และสภาพแวดล้อมของเด็กหรือเยาวชนคนนั้น (United Nations Office on Drugs and Crimes, 2015) นอกจากนี้ ในกรณีของเหยื่อหรือพยานที่เป็นเด็กที่มีภาวะเครียดและได้รับการกระทบกระเทือนจิตใจจนเกิดเป็นความผิดปกติอันเป็นภาวะเครียดหลังเหตุการณ์ที่ได้รับกระทบกระเทือนทางจิตใจ (Post-Traumatic Stress Disorder – PTSD) นั้น อาจมีอาการที่รุนแรงกว่าปกติเพิ่มเติมขึ้นอีก เช่น การไม่สามารถระลึกถึงเหตุการณ์ได้เป็นลำดับขั้นตอนหรือลำดับเหตุการณ์ชัดเจน การไม่ให้ความร่วมมือ หรือแม้กระทั่งเป็นปฏิปักษ์กับผู้สอบปากคำ (Levendosky, 2013) ซึ่งผู้สอบปากคำต้องเข้าใจว่า อารมณ์โกรธ อุนเฉียวที่อาจส่งผลให้เกิดการกระทำอันเป็นการข่มขู่ไม่อาจจะด้วยลักษณะใดๆ ที่เด็กแสดงออกมานั้น แท้จริงแล้วเป็นเพียงอารมณ์ขั้นทุติยภูมิที่ปกปิดอารมณ์

ปฐมภูมิที่ฝังลึกในจิตใจ กล่าวคือ ความเจ็บปวด ความกลัว ความอับอายขายหน้า ความสูญเสีย การถูกละทิ้ง และการไร้อำนาจปกป้องตนเองหรือคนที่ตนรักเท่านั้น (Saposnek, 2004)

3. การปรับใช้เทคนิคในการถามปากคำเด็กโดยมีเด็กเป็นศูนย์กลาง

ดังนี้แล้ว เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับคดีที่มีผู้เสียหายหรือพยานที่เป็นเด็กที่เห็นเหตุการณ์การล่วงละเมิดทางร่างกายหรือทางเพศต่อเด็ก ไม่ว่าจะเป็นเจ้าหน้าที่สังคมสงเคราะห์เด็ก เจ้าหน้าที่ตำรวจ พนักงานอัยการ หรือผู้พิพากษา จึงสามารถใช้เทคนิคในการถามปากคำเด็กโดยมีเด็กเป็นศูนย์กลาง (Child-centered Approach) กล่าวคือ โดยคำนึงถึงจิตวิทยาเด็กที่มีผลต่อการถามปากคำผู้เสียหายและพยานเด็ก อาทิ การตั้งคำถามที่เหมาะสมกับช่วงวัยของเด็ก หากเป็นเด็กที่มีอายุน้อยที่มีความเสี่ยงจะเกิดภาวะคล้อยตาม การตั้งคำถามควรเป็นลักษณะปลายเปิด ไม่ถามชี้หน้าหรือในกรณีที่มีผู้เสียหายหรือพยานเด็กมีบาดแผลทางใจจากเหตุคดีอาญาจนเกิดความตกใจ ตื่นกลัว หรือปฏิเสธข้อเท็จจริง ผู้ถามปากคำเด็กก็ควรถามปากคำในสถานที่บรรยากาศที่เป็นมิตรกับเด็ก ทำให้เด็กผ่อนคลาย หลีกเลียงสิ่งที่จะกระตุ้นให้เด็กเกิด PTSD ตลอดจนใช้เวลาสร้างความคุ้นเคยกับเด็กเพื่อทำให้เด็กไว้วางใจจนเล่าข้อเท็จจริงให้กับผู้ถามปากคำได้

สรุป (Conclusion)

จากการรวบรวมและวิเคราะห์สมมติฐานที่ชัดเจน รวมถึงการศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับจิตวิทยาเด็กที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นข้อบ่งชี้ว่า

เด็กหรือเยาวชนเป็นกลุ่มเปราะบางที่ต้องได้รับการปฏิบัติ เป็นพิเศษอย่างเหมาะสมกับพัฒนาการด้านการรับรู้และเข้าใจ ปัญหา ตลอดจนภาวะทางจิตต่าง ๆ ดังนี้ เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการสอบปากคำหรือซักถามเด็กในคดีอาญาทุกคน จึงจำเป็นต้องเข้าใจและหมั่นเฝ้าระวังสังเกตถึงอาการต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นกับเด็กโดยใช้หลักการถามปากคำเด็กเชิงนิติวิทยาศาสตร์ ซึ่งรวมถึงตั้งคำถามที่เหมาะสม ไม่ถามเด็กซ้ำซ้อนจนเด็กเกิดภาวะคล้อยตามหรือบาดแผลทางใจเพิ่มเติมจนต้องตกเป็นเหยื่อซ้ำสอง (revictimization) ในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ซึ่งหากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องปฏิบัติตามนี้แล้ว ก็จะสามารถค้นหาความจริงจากเด็กใน

คดีอาญาและคุ้มครองสิทธิเด็กได้อย่างมีประสิทธิภาพไปในคราวเดียวกัน

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของหัวข้อประชุมวิชาการ “วิธีการแสวงหาข้อเท็จจริงจากเด็กและเยาวชนอย่างมีประสิทธิภาพในบริบทของกระบวนการยุติธรรมทางอาญาในประเทศไทย: ศึกษาเปรียบเทียบจากการสัมภาษณ์เด็กเชิงนิติวิทยาศาสตร์” เพื่อการศึกษาตามหลักสูตรนิติศาสตรดุษฎีบัณฑิต ปีการศึกษา พ.ศ. 2561 ของผู้เขียน ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานอัยการสูงสุด

เอกสารอ้างอิง (References)

- American Psychological Association, Trauma <<https://www.apa.org/topics/trauma>>
- Association for Psychological Science, Children Make Better Eyewitnesses than Adults in Certain Circumstances, 22 October 2018 < <https://www.psychologicalscience.org/publications/>
- Ceci S. J & Bruck M. (1995), Jeopardy in the Courtroom: a Scientific Analysis of Children’s Testimony, Part IV: Defining Memory and Suggestibility, 1-336.
- Ceci S.J. et al (1994), The Possible Role of Source Misattributions in the Creation of False Beliefs Among Preschoolers, the International Journal of Clinical and Experimental Hypnosis, Vol. XLII, No.4, 304-320.
- Ceci, S. J., Huffman, M. L. C. (1997). How suggestible are preschool children? Cognitive and social factors. Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 36(7), 948-958.
- Connie, T. M. (2006). Developmentally Sensitive Forensic Interviewing of Preschool Children: Some Guidelines Drawn from Basic Psychological Research, 31(2) Criminal Justice Review (2006), 132-145
- Haenjohn J. (2015) Ratchaphruek Journal Vo.13 No.3 (September-December), 9-19
- Hayes, B. K., Delamothe, K. (1997). Cognitive interviewing procedures and suggestibility in children’s recall. Journal of Applied Psychology, 82(4), 562-577.
- Lamb M. (1995-1996). Ethical Issues in Interviewing, Counseling, and the Use Psychological Data with Child and Adolescent Clients, 64 Fordham L. Rev., 2035-2052
- Larcher V. (2015) Children Are Not Small Adults: Significance of Biological and Cognitive Development in Medical Practice. In: Schramme T., Edwards S. (eds) Handbook of the Philosophy of Medicine. Springer, Dordrecht. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-8706-2_16-1>

- Levendosky, Alytia & Bogat, G Anne & Martinez Torteya, Cecilia. (2013). PTSD Symptoms in Young Children Exposed to Intimate Partner Violence. *Violence against women* 19(2), 187-201 <<http://vaw.sagepub.com/content/19/2/187>>
- LifeStance Health, The 4 Types of Trauma Responses, 3 February 2022, <<https://lifestance.com/blog/four-types-trauma-response>>
- London, K., Bruck, M., Ceci, S. J., & Shuman, D. W. (2005). Disclosure of Child Sexual Abuse: What Does the Research Tell Us About the Ways That Children Tell? *Psychology, Public Policy, and Law*, 11(1), 194–226
- Lyon T. D (1999) New Wave in Children’s Suggestibility Research: A Critique , 84 *Cornell L. Rev.* 1004, 1004-1087 <<http://scholarship.law.cornell.edu/clr/vol84/iss4/3>>
- Münsterberg H. (1908). *On the witness stand: Essays on Psychology and Crime*. New York, NY: Doubleday, 1-269.
- National Children’s Advocacy Center, Guidelines for Age-Appropriate Interview Questions, 2016 <<https://www.nationalcac.org/wp-content/uploads/2016/10/Questioning-Children-Graph.pdf>>
- National Children’s Advocacy Center, History <https://www.nationalcac.org/history/observer/obsonline/children-make-better-eyewitnesses-than-adults-in-certain-circumstances.html>>
- Otgaar, H., Howe, M. L., Merckelbach, H., & Muris, P. (2018). Who Is the Better Eyewitness? Sometimes Adults but at Other Times Children. *Current directions in psychological science*, 27(5), 378–385.
- Paavola, Lilla Evelin, “The Importance of Emotional Intelligence in Early Childhood”, Bachelor’s Thesis, 2017, Laurea University of Applied Sciences, <<https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/131619/BA%20Thesis%20of%20Lilla%20Paavola.pdf?sequence=1>>
- Painting Planet, Madonna and Child, <<https://painting-planet.com/madonna-and-child-by-bondone-giotto/>>
- Piaget, J. (1999) *The Psychology of Intelligence*, translated from the French by Malcolm Piercy and D E Berlyne (Taylor & Francis Ltd, London,2005), 52-117
- Pipe, M.-E., Thierry, K. L., & Lamb, M. E. (2007). The development of event memory: Implications for child witness testimony” in M. P. Toglia, J. D. Read, D. F. Ross, & R. C. L. Lindsay (Eds.), The handbook of eyewitness psychology, Vol. 1. Memory for events, 453-478.
- Salter A. (2016) Review of Coaching and Suggestibility Research <http://txcsotconference.com/wp-content/uploads/2016/03/3-6_SUN_3.15pm_Salter_Interviewing-Victims.pdf>
- Saposnek, D. T., Rose C., *The Psychology of Divorce* (2004) <<http://www.mediate.com/articles/saporo.cfm>>
- Small Cowper Madonna, The <<http://www.italianrenaissanceresources.com/units/unit-1/essays/raphaels-madonnas-full-of-grace/>>
- Smith B. E. & Elstein S. G. (1993), *Prosecution of Child Abuse and Neglect Cases*, in USDOJ, Office of Justice Programs, National Institute of Justice, Research Report, Legal Interventions in Family Violence:

- Research Finding and Policy Implications (1998), 12-13 < <https://www.ncjrs.gov/pdffiles/171666.pdf>>
- Smith, D. & Saunders, B. & Kilpatrick, D. & Resnick, H. & Best, C. (2000). Delay in Disclosure of Childhood Rape: Results from a National Survey. *Child Abuse & Neglect*. 24. 273-287.
- Sporer S. (1982). A brief history of the psychology of testimony. *Current Psychological Reviews*, 2, 323-340
- Taylor M. (2022) WebMD, “What Does Fight, Flight, Freeze, Fawn Mean?”, medically reviewed by Poonam Sachdev on 28 April 2022, <https://www.webmd.com/mental-health/what-does-fight-flight-freeze-fawn-mean>>
- United Nations Office on Drugs and Crime (2015), Training Programme on the Treatment of Child Victims and Child Witnesses of Crime for Law Enforcement Officials, New York, p.1-166, 29 < https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Training_Programme_on_the_Treatment_of_Child_Victims_and_Child_Witnesses_of_Crime_-_Law_Enforcement.pdf>
- Whipple G. M. (1909). The observer as reporter: A survey of the ‘psychology of testimony.’ *Psychological Bulletin*, 6, 153-170
- World Health Organization, Children’s Health and the Environment: WHO Training Package for the Health Sector, July 2008, p.1-40, <https://www.who.int/ceh/capacity/Children_are_not_little_adults.pdf>